

“ЛАТОЙИФНОМА”ДА МИР АЛИШЕР НАВОИЙ ОБРАЗИНИНГ БАДИЙ ТАСВИРИ ВА МУАЛЛИФ ШАРҲИ ҲОЛИНИНГ ПОЭТИК ИФОДАСИ

Бобур Қурбонов Чоршанбиевич

Самарқанд давлат чет тиллар институти
Яқин шарқ тиллари кафедраси ўқитувчиси (Ўзбекистон)
Тел: +998973970300

Шарипова Наргиза Ахмадовна

Самарқанд шаҳри Регистон мажмуаси
гид-экскурсоводи (Ўзбекистон)
Тел: +998979184247

АННОТАЦИЯ

Мақолада Мир Алишер Навоийнинг “Латойифнома” тазкирасидаги бадий тасвири ва шарҳи ҳоли ҳақида маълумот берилган. Маълумки Алишер Навоий ўз замонасининг энг йирик намояндаси бўлган. У турли шаҳарлардаги мадрасаларда таҳсил олган. Ундан ташқари юзлаб инсонларнинг илм олиб камол топиши учун хизмат қилган. Шунинг учун саноқсиз олим ва шоирлар ўз асарларида у ҳақида маълумот берганлар ва унинг бадий образини яратганлар. Мақолада Мир Алишернинг Самарқанд шаҳрида таҳсил олганлиги ва унинг Самарқанддаги таассуротлари хусусида ҳам маълумот берилган. Мир Алишернинг бадий образи ҳам мақолада мукамал таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: *Навоий, Фахрий, “Латойифнома”, образ, манба, қўлёзма, поэтика, Самарқанд, Ҳирот.*

АННОТАЦИЯ

В статье представлены сведения о художественном описании и автобиографии Мир Алишера Навои в антологии «Латойфноме». Известно, что Алишер Навои был величайшим представителем своего времени. Он получил образование в разных городах. Он также служил для совершенствования знаний сотен людей. По этому бесчисленное количество ученых и поэтов дали о нем сведения в своих произведениях и создали его художественный образ. В статье также приводятся сведения об образовании Мир Алишера в Самарканде и его впечатлениях о Самарканде. В статье также подробно анализируется художественный образ Мир Алишера.

Ключевые слова: *Навои, Фахрий, «Латойфнома», образ, источник, рукопись, поэтика, Самарканд, Герат.*

ABSTRACT

The article presents information about the artistic description and autobiography of Mir Alisher Navoi in the anthology "Latoifnoma". It is known that Alisher Navoi was the greatest representative of his time. He was educated in different cities. It also served to improve the knowledge of hundreds of people. Therefore, countless scientists and poets gave information about him in their works and created his artistic image. The article also provides information about the education of Mir Alisher in Samarkand and his impressions of Samarkand. The article also analyzes in detail the artistic image of Mir Alisher.

Keywords: *Navoi, Fakhriy, "Latoifnoma", image, source, manuscript, poetics, Samarkand, Herat.*

КИРИШ

“Мажолис ун-нафоис” ва “Латойифнома” асарлари тарихий хусусиятга эга бўлган тазкиравий асар бўлгани билан бирга адабий асар ҳам ҳисобланади. Бу икки тазкирадаги бадиий тил, турли бадиий санъат образларининг ишлатилганлиги ва бадиий образларнинг мохирона яратилганлиги диққатга сазовор. Иккала тазкиранинг образлилик ва бадиий тил жиҳатидан бир-бирига ўхшашлик ва ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Тазкираларда бир қанча инсонлар буюк сиймо ва ўша даврнинг қаҳрамони сифатида тасвирланганлар. “Мажолис”да Хусайн Бойқаро, Абдурахмон Жомий, Амир Темур ва Темурийлар сулоласига мансуб бўлган бошқа буюк шахслар асар қаҳрамони сифатида таърифланганлар. “Латойифнома”да эса, мазкур шахслардан ташқари Ҳазрат Мир Алишер асарнинг асосий қаҳрамони сифатида тасвирланган. Мазкур икки тазкиранинг образлилик жиҳатини тадқиқ этиб уларнинг ўхшашлик ва ўзига хос жиҳатини таҳлил қилиш учун тазкиралардаги образ яратиш ва бадиий санъат асарларини ифода этиш тамойилларига эътибор қаратмоғимиз лозим.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Ишда “Мажолис ун-нафоис” ва “Латойифнома” тазкиралари нусхалари ҳамда мавзуга оид асарлар ва илмий мақолалардан фойдаланилди. “Латойифнома” тазкираси нодир китоблар қаторига киради, чунки мазкур тазкира ҳалигача тўлиқ ўрганилмаган. Ушбу мақолада “Латойифнома”нинг бундан тақрибан бир аср олдин Покистонда чоп этилган нусхасидан фойдаланилди. Ушбу нусха араб алифбосига асосланган форс ёзувининг настаълиқ услубида ёзилган. Китобнинг бошланишида асар хусусиятига оид

урду тилида ҳам қисқача маълумот берилган. Китоб Покистоннинг Панжоб университети профессори Муҳаммад Иқбол Мужаддадий саъй ҳаракати билан Милодий 1931 йили нашр қилинган. “Мажолис ун-нафоис” тазкирасининг кирилл алифбосига транслитерация қилинган варианты, ва мавзуга оид бошқа тадқиқот ишларидан ҳам мақолани ёзилиши учун асосий манба сифатида фойдаланилди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Мир Алишер образининг бадиий тасвирини шарҳлаш учун унинг ифодасидаги турли бадиий, лафзий ва маънавий санъатлар нуқтаи назаридан тадқиқ этиш мақсадга мувофиқдир. “Латойифнома”нинг тўққизинчи мажлиси қўйидагича номланган: *“Зикри латойифи Амир Низомиддин Алишер ва суханваронеро ки ҳоло шавоҳиди маъониро ба либоси дилпазири назм музайян месозанд ва ба дастёрии ақли салим ва зеҳни мустақим, ҳамчун сабо ва насим ниқоб аз пеши ҷамоли парданишинони нигорхонаи хаёл бармеандозанд ва дохили аъза маҳодиме, ки Ҳазрати Мир карда нестанд ва ин нўҳ қисм аст”*¹. Таржимаси: “Мир Низомиддин Алишер ва айни дамда маънавият дурдоналарига назмнинг гўзал либоси билан зеб-зинат бераётган ва сабо ва насим каби хаёл пардаси ортида ўтирганлар юзидан ниқобларини очаетган ва Ҳазрати Мир томонидан исмлари зикр қилинмаган латофатлари мҳодимларнинг зикри”. Муаллифнинг суҳандонлик маҳорати ушбу гапнинг ўзидан билиниб турибди. Фахрий Мир Ҳазратларига нисбатган ўзининг юксак эҳтиромини, ул зотнинг мислсиз илм соҳиби эканлигини, хоксорлигини, илм аҳлига ҳамхўр эканлиги, ёш авлод тарбиясига қўшган ҳиссаси ва бошқа беназир хислатларини юксак маҳорат билан ифода этган. “Мажолис”га илова қилинган тўққизинчи мажлисининг биринчи қисми Ҳазрат Навоийга бағишланган. Бундан ташқари асарнинг бир қанча жойларида Мир зикри келтирилган.

Фахрий Ҳиротийни дунё Навоийшунослигига асос солган адиб ва олим сифатида тан олиш мумкин. Чунки “Латойифнома”нинг мазкур мажлисидаги Мир Ҳазратларига бағишланган қисми бу буюк инсоннинг таржимаи ҳоли ва ижодиёти тўғрисида ёзилган энг биринчи тадқиқот асарларидан бири ҳисобланади. Биз ишимизнинг ушбу қисмида Навоий образининг бадиий жиҳатларини тадқиқ этишни режалаштирган эканмиз аввало матнни образлилик жиҳатидан таҳлил қилишимиз керак.

“Латойифнома”даги Ҳазрати Мир зикри:

لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی 1218

“Латоифнома”нинг Ҳазрати Мирга бағишланган ушбу қисмида қомил инсонга хос бўлган барча фазилатлар тасвир қилинган. Ушбу матннинг тўлиқ транслитерацияси кейинги фаслда келтирилади. Тўққизинчи мажлисининг таржимасини ҳам тадқиқот ишимизнинг давоми сифатида ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз.

Юқорида келтирилган қўлёзма матннинг мухтасар мазмуни ва ундаги Навоий образининг бадиий тасвирини турли адабий ва бадеий санъатлар мисолида таҳлил қиламиз. Навоий васфи шундай бошланади: “Ўткир зеҳли ва ҳар қандай мушкулликнинг ечимини топгувчи билимдонлар шуни биладиларким, Мирнинг шарҳи ҳоли шу даражада мураккаб ва кенг қамровлики қанчалик таъриф қилинса ва изох берилмаса яна ортиқлик қилади ва менинг ёзаётган ушбу шарҳим ул зотнинг таърифи учун кичкина бир мақола бўла олади халос. Аммо бу шариф нусха (“Мажолис”ни назарда тутган) Ул Ҳазратнинг осоридан бири эканлиги сабабли у киши ҳақидаги минглаб таърифу тавсифнинг бирини бўлсада, баён этишни вожиб деб билдим. Бинобарин бу варақларни Ул Жанобнинг латофатлари шарҳи билан музайян (зеб зинат бериш) этажакмен”. Бу таърифда албатта бироз бўлсада муболаға санъати назарга тугилади. Чунки ҳар қандай ҳалат ва вазиятнинг боридан озгина бўлсада орттириб баҳолаш муболаға ҳисобланади. Бошқа томондан қараганда Мир

لطایف نامه فخریه روی مرتب محمد عقبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی 224

Ҳазратлари асарлари ва таржимаи ҳолининг ўрганилиши бир неча асрдан бери давом этиб келмқда. Навоийшуносликни бир пайтлар Фаҳрий ва Мирнинг бошқа замондошлари бошлаган бўлса бугун биз давом эттирмоқдамиз ва ханузгача бу чексиз укёнуснинг ўрганилмаган жиҳатлари кўп. Шунинг учун Фаҳрийнинг юқоридаги фикрида муболаға санъати ишлатилганлигига шубҳа пайдо бўлиши ҳам имкондан йироқ эмас. Аммо ушбу таърифнинг муҳим томони унинг нутқ услуби ва шарҳ бериш маҳоратидир.

Мирга бағишланган ушбу қисмда Ул Ҳазратнинг таржимаи ҳолига оид дастлаб кўйидаги фикрлар келтирилган: Мир таржимаи ҳолидан хабардор бўлган кекса ёшли мухбирлар (хабар берувчилар) ва дунё кўрган саҳиҳмақоллар шундай баён этганларким, Ҳазрати Мирнинг оталари Амир Кичкина Султон Абусаъид Мирзонинг мулозими эди, агарчи муҳр ва мансаби йўқ эди, аммо чексиз ҳурмат эҳтиромга сазовор эди. Мир икки ёшида Бобур Мирзога мулозимат қилар эди ва Мирзо Бобур Мирни ўз фарзанди деб билар эди ва Мир Султон Соҳибқирон (Бойқаро) билан у замонларда мактабда ҳамсабақ ва ҳамсуҳбат эрди ва яна шундай айтадиларким, Амир машорун илайҳиа билан кўкалдош (бир онанинг сутини ичган) эдилар ва бирбирлари билан сўстлик ва вафодорликда исихком қилар эдилар. Уларнинг дўстлик ва вафодорликлари чексиз бўлган ва бу ики зотнинг дўстлиги Фаҳрий томонидан кўйидагича таъриф этилган: *“Истиҳкоми аҳду вафо ва дўстӣ ба ҳам менамудаанд, ки ҳумои қудси саъодати ҳар кадом соягустар ояд ва бози тезпарвози давлати арҷманд бар сари дасти ҳар кадом қилва намояд, аз аҳволи якдигар ғофил нагарданд”*.³ Таржимаси: “Бир-бирларига бўлган дўстлик муносабатлари шу даражада эдики, агар қудс ҳумоси бошларига соя қилиб турса ҳам ва агар сарват ва бойлик келтирувчи куш қўлларига келиб қўнса ҳам, бир-бирларининг аҳволларидан ғофил бўлмас эдилар”. Бу гапда инсонларнинг дўст ва яқинларига бўлган садоқатининг моҳирона ифода этилганлиги билиниб турибди. Бу инсон тарбияси учун муҳим ўрин тутадиган бир ифодадир. Буни ўқиб ҳар қандай инсон вафодорлик ва садоқатни Навоий ва Ҳусайн Бойқаро каби инсонлардан органиш лозимлигини англаб олади.

Алишер Навоий тимсолида биз ҳар доим хоксор ва камтар инсон сиймосини кўришимиз мумкин. Мир Ҳазратлари минглаб инсонларнинг тарбияси учун кумаклашган, ночор ва бошпанасиз инсонларнинг иуаммоларини ҳал қилган, аммо ҳеч қачон кибр ва ғурурга берилмаган. Мир Ҳазратларининг

³ لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی

хоксорлик ва камтарлигини “Латойифнома”да келтирилган кўйидаги кичкина бир ҳикоятдан дарк қилиб олишимиз мумкин: “Амири машорун илайҳиа (мазкур) дар Самарқанд дар мадрасаи Хоҷа Фазлуллоҳ Абулайсий ба таҳсили улум машғул буда ва ихлос дар мартабае ки музаййиде бар он мумкин набуд. Ҳам аз забони Амир машоран илайҳа нақл мекунад, ки мегуфта: -Дар он авқот маро шабе ба об эҳтиёҷ шуд, ва он шаб ҳаво дар гошти сардӣ буд, заруратан ба ҳаммом бояст рафт. Чун рафтам, ҷузвдоне доштам, ҳарчанд муболиға кардам ҳаммоме ба гарав нагирифт.”⁴. Бу ҳикоятнинг қисқача мазмуни кўйидагича: “Мир Ҳазратлари Самарқандда Хожа Абдуллоҳ Абулайсий мадрасасида таҳсил олганлар ва Мирнинг ўзлари ўша пайтларга оид бир воқеани шундай нақл қилганлар. -У пайтлар (яъни Самарқандда таҳсил олаётган пайтимда) бир кеча мени сувга эҳтиёжим бор эди ва ҳаво ниҳоят совуқ эди, заруратан ҳаммомга боришим керак эди (ҳаво совуқлиги сабабли таҳорат олиш учун ҳаммомга бориш керак бўлган). Бир жуздоним бор эди уни гаровга кўйиб ҳаммомдан фойдаланмоқчи бўлдим, аммо ҳеч бир ҳаммом бунга рози бўлмади”. Бундан билиниб турибдики Навоийдек буюк бир инсон Самарқандда сув топа олмай овора бўлган, аммо аслида ўзи учун ҳар қандай шоҳона шароитни муҳайё қилиш имкониятига эга бўлган. Таъкидлаш жоизки Мир Алишер Навоий Самарқанднинг Регистон майдонида жойлашган қадимий ва энг машҳур мадрасаси саналмиш Улуғбек мадрасасида ҳам таҳсил олган.

“Латойифнома”нинг ушбу қисмида Мир Алишерга оид яна бир қанча муҳим фикрлар баён қилинган, жумладан, у кишининг илм ва таълимга бўлган муносабати, шеър ва шоирликнинг ривожига қўшган ҳиссаси, ўзининг молу мулкани илм ва хайру саховат учун сарф қилгани ва бошқа инсоний хислатлари моҳирона ифода этилган. Ундан ташқари Мирнинг ёзган асарлари хусусида ҳам маълумот берилган.

Яна бир муҳим нарса шуки, Мир Алишер Навоий ўзининг барча мол мулкани мадрасалар ва илм олиш масканларини барпо этишга равона қилган. Фахрийнинг айтишича, Мир ўзининг барча сипоҳ ва сипоҳдорлик асбобларини султон Соҳибқиронга топширди ва фазлу камол арбобининг тарбиясига юз тутди. Унинг хазинасига ҳар куни етмиш беш минг динор пул кирар эди ва ҳар куни ўнбеш минг динор хайр саховат учун сарф қилинар эди ва ҳар йили минг нафар бошпанасиз одамлар бошпана билан таъминланарди ва булардан

لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی⁴

ташқари уч юзу етмишта хайр саховат букъаси (хайр қилиш маконлари) барпо этилди. Фахрий Мирнинг фазилатларини назмий тарзда шундай баён этган:

Зоҳир нашуд ҳамнафасу ошнову ғайр
Чизе ба ғайри хайр аз он оқибатбахайр⁵
(Яқинлару дўстлари ҳатто бегоналарга
Ул зотнинг қилгани фақат хайр эди)

Дарҳақиқат Мир Алишер илм ва фан ривожини учун катта ишларни амалга оширган. Бу фикрнинг исботини турли манбалардан кўришимиз мумкин. Жумладан Афғонистонлик тадқиқотчи Муҳаммад Азимий ўзининг Афғонистон тарихий обидаларига бағишлаб ёзган асаридан Мир Алишер Навоийга оид қўйидаги фикрларни баён этган: “Ғазнавийлардан кейин илмни улуғлаш ва мадрасалар барпо этиш учун катта ҳисса қўшган императорлик бу Темурийлар императорлиги эди. Хирот шаҳридаги “Ихлосия” номли таълим маскани Темурийлар салтанатининг олим ва донишманд вазири Мир Алишер Навоий томонидан қурилган. Бу таълим маскани бир мажмуа шаклида бўлиб, хонақоҳ, мадраса, шифохона, ва диний масалаларга оид бинолардан иборат эди. Ихлосия мажмасида минглаб талабалар таҳсил олардилар. Ихлосия мажмуасининг хонақоҳида орифлар ва солиқлардан ташқари тил мутахассислари ва бошқа билимдонлар ҳам яшаб келганлар. Уларнинг барча кундалик харажатлари, озиқ-овқат, кийим-кечаклари Мир Алишер Навоий ҳисобиан тўланган. Бу маконда турли асарлар ёзилган. Масалан “устурлоб” илмига оид рисола айнан шу ерда таълиф этилган. Ихлосия мажмуаси ичидаги шифохонада ўша даврнинг энг машҳур табиблари фаолият кўрсатганлар ва кўплаб беморларни табобат қилганлар. Ихлосия мажмуаси қурилишининг проекти шахсан Алишер Навоийнинг ўзи томонидан тузилган. Мажмуа ҳудудига ям-яшил боғ, сувдан тўла ҳовузлар ҳам бор эди. Ихлосия Масжиди мажмуанинг ғарбий қисмида жойлашган эди ва унги кириш-чиқиш йўли қибла томонидан эди. Мажмуанинг жанубий қисмидан Инжил дарёчаси оқиб турадрди. Ўша пайтларда бу мажмуага келадиган хорижликлар мажмуанинг жозибадорлигидан ҳайратда қолганлар”.⁶

Умуман олганда Ҳазрат Мирни васфини баён этиш мутафаккирнинг яшаган йилларидан бошлаб ҳанузгача давом этмоқда. Навоийшуносликнинг асосчиларидан бири, яъни Фахрий Ҳиравий бу масалага ўзгача эътибор ва

لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی⁵

محمد عظیم عظیمی. آشنای با بناهای تاریخی افغانستان. علم و دانش - خراسان، ایران. ۱۳۹۱ هجری خورشیدی. ص ۳۱۸⁶

этикод билан ёндашган. Ҳазратни таърифлаш учун ул зотнинг хислатлари ва буюклигини турли сўзлар ва иборалар билан ташбеҳ санъатини ишлатган ҳолда баён қилган. “Латойифнома”да бер неча маротаба “Осафсифоти” сўзи ишлатилган ва бу сўз эса айнан Ҳазрат Навоийнинг сифатларидан бирини ифода этувчи сўздир. “Осафсифоти” Мир Алишернинг адолатпеша ва билимдон вазир эканлигига ишоратдир. Таърихдан маълумки Ҳазрат Сулаймон даврида Осаф исмли буюк вазир яшаган. Осаф ниҳоят адолатли ва ҳар томонлама зукко инсон бўлган. Осафнинг кўплаб асарларда кўришимиз мумкин. Ҳазрат Навоийнинг ўзи ҳам “Маҳбуб ул-қулуб” асарида Осаф вазир хусусида қисқача бир маълумот келтирган. Ушбу асарнинг таржима ва изоҳлар қисмида мазкур машҳур вазир қўйидагича таърифланган: “Осаф — Шарқ адабиётларида энг яхши вазирга берилган унвон сифатида келади. Осаф бен Барҳаё Сулаймон пайғамбарнинг машҳур вазири бўлган. У «илми симиё (ботиний илмлардан — Оллоҳнинг сўзлари, гўзал исмларнинг сирларини очиш)ни пухта билган. Бир ривоятда Осаф «Исми аъзам (Оллоҳнинг энг улуғ 1000 та исмидан 300 таси Тавротда, 300 таси Забурда, 300 таси Инжилда ёдга олинган. Қуръонда 100 дан 99 ёдланади. 1 исми эса халқдан яширин қолдирилади. Бу эса Сулаймон пайғамбар хотами—узугида нақшланган экан) қудрати билан Сабо маликаси Билқисни тахти билан бирга Сулаймон пайғамбар ҳузурига келтирган экан. Адабиётда Осаф «соҳиби тадбир», донишманд вазир тимсолига айланиб кетган. Умуман Осаф исми вазир маъносида қўлланилади. Кўпинча бу образ Сулаймон пайғамбар ва унинг хотами-узуги билан бирга келади”.⁷ Ҳазрат Навоийнинг айнан донишманд вазир ва “соҳиби тадбир” эканлиги учун унга “Осафсифоти”, яъни Осаф мифатларига эга инсон таърифи берилган. Бу ташбеҳ “Латойифнома”да бир неча маротаба такрорланган. Жумладан, Ҳазрат Сулаймоний таърифидаги матннинг шундай жойи бор; “*Ҳазрати Мир чунин навиштааст, аммо банда таҳқиқ кардаам, ки аз Меҳри аст ва ба жиҳати сиҳҳати қавл ва ҳукми Осафсифоти газалеро ба тамоми овардам*” (Ҳазрати Мир шундай ёзган, аммо банда шуни тадқиқ этдимки, бу Меҳрига тааллуқлидир ва ўз қавлимни ҳамда **Осафсифоти** ҳукмини сиҳҳатлигини баён этиш мақсадида бир ғазални намуна сифатида келтирдим).⁸ Ушбу матндан осонлик билан билиб олишимиз мумкинки Осафсифоти деб Мир Алишерни назарда туган.

⁷ Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн тўртинчи том. Маҳбуб ул-қулуб. Муншаот. Вақфия. – Тошкент: Фан, 1998.

⁸ لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی

Бундан ташқари “Латойифнома”нинг тўққизинчи мажлисидан жой олган Саъдиддин Масъуд ал-Умедийни зикрида ҳам “Осафсифоти” сўйи ишлатилган ва бу ерда ҳам Ҳазрат Навоий назарда тутилган.⁹

“Латойифнома”нинг охирида Ҳазрат Осафсифотига бағишланган кичкина бир назмий асар бор. Бу ерда ҳам Ҳазрати Осафсифоти деганда Мир Алишер назарда тутилгани маълумдир. “Латойифнома”даги Мир Алишер Навоий образини бадий тасвирининг энг мукаммал намунасини ушбу назмда кўришимиз мумкин. Шу ерда мазкур назмнинг бир неча байтини таржима ва таҳлил қилиш жоиздир.

*“Аё бар сипехри саодат чу меҳр
Зи қудрат яке поя омад сипехр...
Ба даврон баче дидам эй номдор
Амиру вазиру шаҳу шаҳриёр
Муҳити хирадро туй дурри ноб
Сипехри карамро туй офтоб
Зи баҳри ту ин пайкар ангоштам
Зи рӯи сухан парда бардоштам
Чунон боз кардам сари дурчи роз
Ки гардад қаҳоне аз ин чаши боз.”¹⁰*

Таржимаси:

Саодат осмонида қуёш мисоли
Қудрат осмонининг тенгсиз устуни.
Бу давронда кўп кўрдим номдор
Амиру вазиру шаҳу шаҳриёр
Билим муҳитининг дурдонасисан
Карам осмонининг офтобисан
Сен учун яратдим мен бу асарни
Очдим сухан юзининг пардасини
Очдим барча сирру асрорларни
Очилсин токи дунё аҳлининг кўзи.

Бу мазкур назмнинг биринчи байтлари бўлиб, унда Мир Ҳазратлари тавсифи турли ташбиҳлар билан ифода этилгани маълумдир. Бу назмда Навоий Ҳазратларига берилган таърифлар, жумладан, “меҳр” (қуёш), “пояи сипехр саодат” (саодат осмон устуни), “дурри ноб” (асил қимматли тош) ва бошқа сўзу

⁹ لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی
¹⁰ لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی

иборалар биринчидан Мир Алишерни буюклигининг нишонаси бўлса, иккинчидан муаллифнинг ул ҳазратга бўлган юксак эҳтиромидан далолат беради. Юқорида келтирилган порчада муболаға санъати ҳам ишлатилган. Жумладан осмоннинг сутуни деб баҳо берилган жойига агар эътибор қаратсак имконсиз нарсанинг тасвирланганини тушуниб олишимиз мумкин. Бундан ташқари бошқа баддий санъатлар ҳам кенг истифода этилган. Масалан тамсил санъатини мазкур манзуманинг кейинги сатрларида кўришимиз мумкин. Фахрий ўз таърифни мукаммал ва жозибалироқ баён этиш учун Абулқосим Фирдавсий ва Абдуллоҳ Ҳотифийларнинг сўзларини тамсил шаклида келтирган. Фирдавсий ижодидан олинган мазмун қўйидагича баён этилган:

*“В-аз он нас бароям бар атрофи даҳр
Бигўям чу Фирдавсий аз рӯи қаҳр
“Дарахте, ки талх аст вайро сиришт
Гараш дарнишонӣ ба боғи биҳишт
В-ар аз ҷӯи Хулдаш ба ҳангоми об
Ба бех ангубин резиву шири ноб
Саранҷом гетӣ ба кор оварад
Ҳамон меваи талх бор оварад”¹¹*

Бу назмий порчада Фахрий шундай деган: Фирдавсий каби жиддият билан шуни айтаманки, меваси аччиқ бўлган дарахтни агар биҳишт боғида эксанг ҳам, суғориш пайтида “Хулд” ариғидан ангубин ва покиза сут берсанг ҳам охири ҳосил бериш пайтида яна ўша аччиқ мевасини беради. Бу билан шоир айтмоқчики, инсонларнинг буюклиги, поклиги, порсолиги ва барча хислатлари унинг сийратига боғлиқ. Инсон агар табиатан пок бўлмаса уни минг тарбияласангиз ҳам натижа бермайди. Демак, Мир Алишер Навоий дунёга келган илк лаҳзаларидан бошлаб илоҳий қудрат ва покиза тинатга эга бўлган.

Айнан ушбу мазмунга ўхшаш яна бир тамсил келтирилган. Буниси эса Абдуллоҳ Ҳотифнинг ижодидан олинган мазмун бўлиб, қўйидаги тарзда баён қилинган:

*Назар кун ба Абдуллаҳи Ҳотифӣ
Мусаллам ба назми ҷилову хуфӣ
Дар ин ранг аз ин хубтар суфтааст
Ба гўшат расонам, ки дурр суфтааст
“Агар байзаи зоғи зулматсиришт*

لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی¹¹

*Ниҳӯ зери товуси боғи бихишт
Ба ҳангоми он байза парварданаиш
Зи анчири ҷаннат диҳӣ арзанаиш
Шавад оқибат баччаи зог зог
Кашад ранҷи беҳуда товуси боғ”¹²*

Айтадики, Абдуллаҳ Ҳотифийнинг айтганига назар қил. Бу маънони яна яхшироқ баён қилган. Агар зулматсиришт қарғанинг тухмини бихишт боғи товусининг уясига кўйсанг, агар уни жаннат боғидаги арзан билан парвариш қилсанг ҳам оқибат қарғанинг боласи қарға бўлади, товуснинг меҳнати эса зоеъ бўлади. Бу тамсилда ҳам юқоридаги фикрнинг мантиқий ифодаси келтирилган.

Юқорида келтирилга икта тамсилдан кейин Фахрийнинг ўзи ушбу маънони ифода этиш учун айтадики, мен ҳам имкон қадар ўз фикримни баён этдим ва шундай ёзади:

*Дар ин маънӣ аз лутфи Эсад Таъол
Маро ҳам нигоре набуда ҷамол
Нашояд чу он шоҳидон гарҷӣ дид
Чунон низ набвад, ки натвон шунид
Агар аз гили шӯраи бадсириши
Биное бисозӣ ба боғи бихишт
Нахустаи ба сад гуна роӣу савоб
Ба ҳам гар барорӣ ба мушқу гулоб
Диҳад хишту гил Ҷабраили амин
Баландаш кунӣ мисли чархи барин
Пайи зинати он зи нақшу нигор
Бисозӣ ба ҳар гӯша сад асли кор
Намой дар он гоҳти эҳтимом
Кунӣ бо ҳазор эҳтимомаиш тамом
Ҷамон шӯра охир кунад кори хеш
Ту шарманда гардӣ зи кирдори хеш”¹³*

Ушбу назм порчасида айтиладики, агар сен шӯразор тупроғидан бихишт боғида иморат курсанг, агар унинг қоришмасини дастлаб мушқу гулоб билан қилсанг ҳам, агар қураётган пайтингда Ҳазрат Жабраил сенга кумақлашса ҳам, агар уни фалакка кўтарсан ҳам, унинг зеб зинати учун барча амалларни

¹² لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی
¹³ لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی

бажарсанг ҳам оқибат шўразор тупроғи ўз ишини қилади ва сен қилган ишингдан шарманда бўласан.

Шоир ушбу манзумада Мир Ҳазратнинг таърифини қўйидаги байтлар билан тугатади:

*Басе ранҷ бурдам дар ин мухтасар
Чӣ лайлу наҳору чӣ шому саҳар
Сар акнун аз ин баҳр пур кардаам
Ҳамин аст чизе, ки овардаам
Агар на чӣ лоиқ ба базми меҳист
Вале назди ман беҳ зи дасти тиҳист
Ба зоҳир агарчӣ фурӯмоям
Ба ҳиммат чу гардун бувад поям
Ба таърифу тавсифи халқам мабин
Ба ман бину дар кӯҳна далқам мабин
Фуломи туам эй ҷаҳони карам
Ту ҷавҳариносиву ман ҷавҳарам
Ғараз з-ин ҳама эй азизи касе
Бувад номи некат, ки монад басе
Умедам чунон аст аз кирдгор
Ки то бошад ин хокдонро мадор
Нагардад тиҳӣ аз ту олам даме
Ки ҷониву ҷони ҳама оламӣ.¹⁴*

Бу байтлар билан айтадики, мен ушбу мухтасарни баён қилиш учун анча меҳнат қилдим. Кечаю кундуз ишладим ва имкон қадар шуларни баён этдим. Агарчи бу таърифлар таҳсинга лоиқ эмас, аммо мен учун бўш қўлдан кўра яхшироқдир. Мир Алишерни “жаҳони карам” яъни каромат дунёси деб таърифлаган. Бундан ташқари мен жавҳар бўлсам сен жавҳаршуноссан деб ажойиб тарзда бадий тасвирлар келтирган ва унинг номини абадий қолишини тилаган.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Ҳозирги кунларга қадар “Латойифнома” тазкирасининг тадқиқи давом этмоқда, аммо унинг урганилмаган ва тадқиқ этилмаган томонлари ҳалигача жуда кўп. “Латойифнома” тазкирасини биз энг нодир асарлар қаторига

لطایف نامہ فخریہ روی مرتب محمد عقیال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی¹⁴

киритишимиз мумкин, чунки унинг фақатгина қадимий нусхалари мавжуд бўлиб, унинг янги нусхаси бир неча йил олдин бир мартаба Алиасгар Ҳикмат томонидан нашр этилган, аммо у ҳам мукамал эмас. “Латойифнома” тазкирасини намунали ва энг мукамал нусхасини (бир нечта қадимий нусхалардан фойдаланган ҳолда) нашр этиш ва уни кирилл ёзувидаги транслитерациясини нашр қилиш, ҳамда ўзбек тилига таржима қилиш зарур. Бу эса Мир Алишер Навоий, Темурийлар салтанати намояндалари ва бошқа буюк инсонлар хусусидаги маълумотларни чуқурроқ ўрганиш учун муҳим омил бўла олади.

REFERENCES

1. لطایف نامہ. محمد عقبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میالدى .
2. Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 1993
3. Бертельс. Е.Э. Наваи и Джами. – Москва: Наука, 1965
4. Ганиева С. “Мажолис ун-нафоис”нинг форсий таржималари” //Алишер Навоий ва форс-тожик адабиёти конференцияси материаллари. 2002, 30- январь
5. Воҳидов. Р. “Мажолис ун-нафос”нинг таржималари/ масъул муҳаррир: Б. Валихўжаев. – Т.: Фан, 1984.
6. Салохий. Д. Навоийнинг Рум диёрига тухфаси// Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2006 йил 3 февраль. №5(3834). Б. 4.; “Йатимат ад-даҳр” тадқиқот услуби ҳақида//Мутафаккир ва мумтоз шеърят. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро маркази” нашриёти, 2018. Б. 141-148.